

Наталія Журавльова

ДЕЩО ПРО ЕПІСТОЛЯРНУ ГРЕЧНІСТЬ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

На матеріалі листів Лесі Українки розглядаються етикетні епітети, етикетні лексеми та різновиди етикетних фразеологізмів, які вживалися як інтенсифікатори ввічливості.

Ключові слова: гречність, етикетний, інтенсифікатор, лексема, епітет, фразеологізм, фразеологізоване словосполучення, специфічно український, власне епістолярний.

Етикетні засоби вираження ввічливості в епістолярній спадщині Лесі Українки вже були предметом вивчення в сучасному мовознавстві. Так, мовному етикету листів поетеси присвячені роботи С. Богдан [2; 3; 4] та Г. Аркушина [1]. Однак ще є ряд питань, які залишилися поза увагою дослідників. Зокрема, не знайшло належного висвітлення питання про інтенсифікатори епістолярної гречності письменниці. Тому ставимо за мету з'ясувати, які ж саме етикетні слова та різновиди етикетних фразеологізмів використовувались авторкою в листах з метою посилення чемності.

Так, перш за все слід відмітити, що Леся Українка в епістолярію часто послуговувалася полонізмом *гречність* (тобто „шаноблива ввічливість”), тоді як інші українські інтелігенти ХІХ – початку ХХ ст. надавали перевагу слову *ввічливість*: „Велике Вам спасибі за надіслані рецензії та лист. Се не то що велика *гречність*, се більше ніж *гречність*, бо небагато є людей, щоб так старалися про втіху чужої, незнайомої людини” (до О. Маковея) [8, 153]; „П. Ольга і її родичі (батько, мати і два брати) дуже сердечно мене приймають, але *без тої галицько-польської гречності*, що вже й дихнути гостеві не дає” (до родини Косачів) [9, 223]; „З її чоловіком (Франком) ми говорили чимало, *все в границях гречності*, ні до чого, звісно, не дого-

ворились” (до О. Косач (матері) [9, 365]; «Коли Вам „Пророчий сон” не до сподоби (дядько каже, що він нічого собі), то відішліть його редакторові „Буковини” як пам’ятку від мене, я все одно *винна йому гречність*, то нехай буде се...» (до М. Павлика) [8, 302].

Як синонім до традиційного виразу *Ваша ласка* (тобто доброзичливість, прихильність, виявлена вами), широко вживаного в епістолярній увічливості ХІХ – початку ХХ ст., у листах поетеси іноді трапляється шанобливе утворення *Ваша гречність*: «... я якраз повинна просити Вас зробити мені ласку велику і допомогти мені у моїх деяких справах. Я знаю, що не годиться так користуватись *Вашою гречністю*, що се виходить, „коли мед, то й ложкою”, але я не маю до кого вдатись і сподіваюсь, що ви мені вибачите мою напасність» (до О. Маковея) [8, 166]. Якщо дехто з українських письменників, громадських і культурних діячів (Ю. Федькович, М. Грушевський, С. Крушельницька, Дніпрова Чайка та інші) теж зрідка вживали у своїх листах полонізм *гречність*, то в епістолярію Лесі Українки наявні не лише слово *гречність* та утворення *Ваша гречність*, але й етикетний епітет *гречний* та етикетна лексема *гречно*, які виконували роль інтенсифікаторів шанобливої ввічливості: „Більше маю одваги вдатись до Вас, хоч знаю, що і Ви не багато маєте вільного часу, – *Ви були такі гречні*, що дали мені дозвіл вдавватись до Вас із своїми орудками, а я осміляюсь скористати з сього дозволу” (до О. Маковея) [8, 188]; „Так уже прощаю Вам на сей раз, спогадавши, що Ви ж мене так *гречно* в свою хату закликаєте” (до М. Павлика) [8, 304]; „Інші Ваші колишні приятелі вже не варті тепер сього ймення, та Ви се знаєте, – у нас з ними *гречні відносини*, але мені тяжко з ними говорити” (до М. Драгоманова) [8, 202].

Інтенсифікаторами епістолярної шанобливої ввічливості *гречно і гречний* письменниця послуговувалася і в етикетних ситуаціях згадування про відсутню особу та передачі вітання, привіту, поклону комусь відсутньому від когось відсутнього: „Люди – грузини-кахетинці – привітні й *гречні*, та рідко прихо-

диться з ними як слід розговоритись, бо здебільшого вони тільки свою рідну мову знають...” (до Г. Комарової) [10, 206]; „Пан Квітка *просить* когось *гечно привітати*” (до О. Кобилянської) [9, 264].

Посиленню шанобливої епістолярної ввічливості іноді сприяв інтенсифікатор *дуже*, який вживався з прислівником-інтенсифікатором *гечно*: „Пан і пані Дерижанови *вітають* тебе *дуже гечно*” (до О. Косач – матері) [9, 40]; „...мої сусіди, свідомі українці, *дуже гечно приймали* мене у себе...” (до О. Косач – матері) [8, 416].

В етикетній ситуації вибачення як синонім до слова *нечемність* часто вживалася у її листах лексема *негречність*: „*Простіть за таку нечемність*, вона більш на папері, ніж в думці” (до М. Павлика) [9, 79]; „*Вважаючи на се, може, пробачите мені мою негречність* супроти Вас” (до Б. Грінченка) [10, 92]; „*Дуже прошу, нехай п. Чернявський вибачить мені сю негречність*, що й тепер не пишу до нього просто, а се тим, що я згубила його адресу чи, може, лишила її ненароком вдома” (до М. Коцюбинського) [9, 228].

Слова *негречний*, *негречність* нерідко входили до складу епістолярних індивідуально-авторських виразів чемного вибачення: „*Се ж, видно, Ви хочете подати мені слово привіту, неважаючи на те, що я була до краю негречна супроти Вас і навіть не обізвалась ні словом подяки на Ваші товариські дарунки, хоч вони глибоко порушили мені серце*” (до А. Кримського) [9, 309]; „*От Ви на портреті – то вже зовсім як живі; при сьому згадала, що я досі не подякувала Вам за фотографію та ще з таким прихильним написом, але вже вибачте мені мою українську halb-азіатську негречність*” (до М. Павлика) [8, 77]; „*Дядино моя дорога! Спасибі Вам за Ваш прихильний лист. Я знов показала мимо волі негречність, не одписавши Вам так хутко, як би слід*” (до Л. Драгоманової) [8, 145].

У листі до Г. Хоткевича від 24 лютого 1907 року Леся Українка писала: «На закінчення всього беру назад усі ті вирази в моєму листі, які могли Вам здатись неідекатними чи вразли-

вими (а коли хочете, то й увесь лист) і прошу Вас вірити, що я зовсім не з „легким серцем” їх писала, навпаки, мені було дуже важко, і я рада, що можу тепер позбутися того тягаря» [10, 194].

Її вроджена делікатність чи не найяскравіше проявилась у чемних виразах прохання, де поряд із фразеологізмами-інтенсифікаторами часто вживалися підрядні умовні речення, які й були відображенням епістолярної делікатної ввічливості авторки, що значно рідше трапляється у листах інших адресантів: *коли можна; коли Вам се не прикро і не трудно; коли Вам се здасться вартим праці; якщо Вам то не справляє прикrostі; коли маєте час і охоту; коли справа не забере Вам багато часу та не завдасть клопоту* і багато інших. Напр.: «Ще би я Вас об одній речі красенько попросила, *якщо не буде то для Вас клопотливо*: чи не були би ласкаві привезти мені „Помарніла наша доля” (сталось якось, що власне сього у мене нема) та ще які там є нові видання Вашого чоловіка, а також деякі книжки дядькові, але все то не конче старайтеся, а хіба *як не тяжко для Вас буде*» (до О. Франко) [8, 90]; „Ще, будьте ласкаві, *коли можна*, вишліть мені нову книжечку Стефаника і ту брошуру Франка, що вийшла недавно в Чернівцях” (до О. Кобилянської) [9, 201]; „*Коли Вам то не прикро і не трудно*, то, будьте ласкаві, просвітїть мене в сій справі, я буду Вам дуже вдячна” (до І. Франка) [10, 78]; «*Якщо Вам прийде „охота й потреба писати”*, то, майте добрість, надішліть мені вірші» (до М. Павлика) [8, 127].

Як в українській епістолярній увічливості ХІХ – початку ХХ ст., так і в листах поетеси високочастотними були фразеологізми-інтенсифікатори, в яких відбилась така етнопсихологічна риса нашої духовності як ласкавість [див.: 5; 6]. Так, при шанобливо-ввічливому проханні Леся Українка іноді послуговувалася епістолярним фразеологізованим словосполученням-інтенсифікатором *прошу Вашої ласки*: „Написала я і п. Якововському листа, дала відправити, і мені його загубили, може, напишу другого, але все ж *прошу Вашої ласки*, перепросіть його від мене за зволікання” (до О. Кобилянської) [9, 134].

Особливо частотними синонімічними фразеологізмами-інтенсифікаторами в епістолярній гречності авторки були такі традиційні вирази, як-от: *будьте ласкаві, коли Ваша ласка, з ласки Вашої, зробіть (вчиніть) ласку, будь ласка*. Напр.: „*Будьте ласкаві, добудьте мені адресу Павла Граба*” (до М. Павлика) [9, 129]; «Якщо будете відповідати мені, то не забудьте, *з ласки Вашої*, поглянути десь по книгах за тим, чи є в якутській мові слово „воля” (*liberte*), що я колись Вас питала, – сей інтерес не зник для мене і тепер» (до А. Кримського) [10, 94–95]; „Просимо прислати відповідь, *коли Ваша ласка*, на адресу п.Старицького або Лисенка” (до О. Барвінського) [8, 224]; „*Зробіть велику ласку*, нагляньте особисто, щоб на 24 стор. було надруковано як слід (там з двох куплетів зроблено один і тим затерто значення віршів, бо діалог збився” (до В. Гнатюка) [9, 134]; „*Піди, будь ласка*, до Трегубова і скажи йому, що я застала Ольгу Федорівну здоровішою, ніж сподівалась, і вона зробила на мене враження таке, як завжди” (до О. Косач – сестри) [9, 227].

Як зазначає В. Кононенко, надзвичайно частотним словом чемності у галичан є дієслівна форма *прошу* (*прошу дуже*, рідко – *прошу пана*), „діапазон уживання якого навіть важко окреслити” [7, 28]. На семантику та особливості функціонування етикетно-ввічливої дієслівної форми *прошу* звертав увагу і Ю. Шевельов, який писав, що «принесена з Галичини форма *прошу* набуває значення не стільки прислівника чи, певніше, вставного слова, тотожного або близького значенням (хоч і дещо відмінного і семантичними нюансами, і емоційним забарвленням), до слова „*будь ласка*”» [7, 28]. У листах українських інтелігентів, в тому числі Лесі Українки, етикетний вислів чемного прохання *прошу* за значенням та функцією лише тоді наближався до фразеологізму *будь ласка* як інтенсифікатора епістолярної ввічливості, якщо поєднувався з дієсловом у формі наказового способу: „*Прошу*, не забувайте мене і не лишайте без письм, а може, і я буду трохи акуратніша, ніж досі була” (до М. Павлика) [8, 91]. Якщо ж етикетна дієслівна форма *прошу* сполучалася з інфінітивом, то таке утворення слід розглядати як

епістолярне фразеологізоване словосполучення, яке виконувало роль не інтенсифікатора, а було мовним засобом вираження епістолярної гречності: „*Прошу* від мене *поздоровити* пп. Стоцьких і *подякувати* за обіцяну гостинність, а як я таки виберуся хоч восени до Черновець, то сподіваюся, що і тоді вони не відмовлять мені притулку в їх шановній господі” (до О. Кобилянської) [10, 161]; „Крім того, я щиро інтересуюся сею справою і рада доложити до неї всякого старання, на яке лише можу здобутися, тому *прошу не вважати* мене цілком сторонньою людиною і *вшанувати* мене Вашим довір'ям” (до Ф. Колесси) [10, 252].

Епістолярне фразеологізоване словосполучення чемного прохання *прошу (Вас)* з метою посилення ввічливості у листах поетеси ускладнювалося прислівниками-інтенсифікаторами *дуже, щиро*, а також іноді стилістично маркованим дериватом *хорошенько*: „Тому, *прошу Вас дуже*, напишіть мені, не гаючись, докладнішу відповідь” (до М. Павлика) [8, 301]; „Не мучте Ви себе стільки другий раз, *щиро прошу Вас, дорогий товаришу*, бо я виразно почуваю, як тяжко Вам сей натуралізм дається” (до А. Кримського) [10, 150]; „*Прошу Вас хорошенько*, аби-сьте протримали коректуру в передмові до нашого Гейне, нехай там швидше друкують та висилають нам в листах” (до І. Франка) [8, 136].

Частотним інтенсифікатором епістолярної гречності письменниці був прислівник *дуже*, який нерідко повторювався: «Високоповажаний добродію! *Дуже дякую Вам* від себе і від імені мого чоловіка за надіслану книжку „Дум”» (до Ф. Колесси) [10, 350]; „*Дуже буду Вам вдячна*, якщо не забарите відповіді, – мені важно її знати скоріше, щоб не гаяти дорогого часу...” (до М. Аркаса) [10, 251]; „Вельмишановні Маріє Миколаївно і Борисе Дмитровичу! *Дуже-дуже* ми обоє *вдячні Вам* за авторські дарунки, а ще більше за пам'ять про нас” (до М. і Б. Грінченків) [10, 281]; „*Дуже-дуже дякую Вам* за відповідь та ще з такою доброю звісткою, аж мені світ миліший став!” (до Ф. Колесси) [10, 445].

З метою вираження прихильного ставлення до своїх адресатів Леся Українка послуговувалася низкою синонімічних власне епістолярних етикетних фразеологізмів. Їх семантика у листах нерідко розширювалася і поглиблювалася за рахунок етикетних епітетів-інтенсифікаторів, виражених прикметниками. Однак сила вияву епістолярної прихильності, а отже, і ввічливості, значно посилювалася, якщо роль інтенсифікаторів виконували прикметники у формі найвищого ступеня порівняння: „*З найвищою повагою* зістаюсь” (до Василя Лукича) [8, 87]; „*З найбільшою пошаною*” (до М. Коцюбинського) [9, 228]; „*З найглибшою повагою* до Вас” (до І. Франка) [9, 283]. Особливо частотним у її листах був власне епістолярний фразеологізм „*З поважанням*”: „*З найбільшим поважанням*” (до В. Гнатюка) [9, 136]; „*З найглибшим поважанням*” (до А. Москви) [10, 269]; „*З найцирїшим поважанням*” (до К. Панькевич) [10, 62] та (до Ф. Колесси) [10, 267]; „...з правдивим і найглибшим поважанням” (до бібліотеки Наукового товариства ім. Шевченка) [10, 458].

Роль інтенсифікаторів гречності в етикетній ситуації прохання іноді виконували й фразеологізми релігійного змісту, у яких знайшла відображення така етнопсихологічна риса української ментальності як релігійність: „*І, на ласку Божу, не забудьте прислати те, що прошу*” (до М. Павлика) [8, 165]; „*Коли дістати можна сі книжки без великого клопоту (може, Черняхівські дадуть, мабуть, у їх є), то пришліть, Бога для, а я обов'язуюся вернути, кому й коли скажете*” (до Ф. Петруненка) [10, 382]; „*Скажіть, на Бога, де я могу тих перводжерел здобути?*” (до А. Кримського) [10, 395].

Прикметник *уклінний* (тобто шанобливо-чемний) як високо-частотний специфічно український інтенсифікатор епістолярної ввічливості ХІХ – початку ХХ ст. в етикеті листування Лесі Українки трапляється зрідка: „*Високоповажаний добродію! Знаючи, яку велику роль Ви граєте у всіх ділах Наукового товариства імені Шевченка, я звертаюся до Вас з уклїнним проханням вплинути на те, щоб товариство скоріше вшанувало мене відпо-*

віддю на мій лист, де була пропозиція в справі видання кобзарських мелодій” (до В. Гнатюка) [10, 260].

Таким чином, визначальними рисами епістолярної гречності Лесі Українки були шанобливість і делікатність, які досягалися використанням різноманітних інтенсифікаторів, серед яких виділяємо: а) етикетні епітети (*гречний, уклінний*); б) етикетні лексеми (*гречність, гречно, дуже, щиро*); в) етикетні фразеологізми (*будьте ласкаві, з Вашої ласки, будь ласка, на ласку Божу* та інші); г) епістолярні фразеологізовані словосполучення (*прошу Вашої ласки*); г) підрядні умовні речення (*якщо Вам прийде охота і потреба писати* та багато інших).

Література

1. Аркушин Г. Л. Варіанти імені, жартівливі прізвиська, псевдоніми та криптоніми Лесі Українки // Дивослово.– 1995.– № 2.– С. 15–16.
2. Богдан С. Епістолярій Лесі Українки і мовленнєвий етикет українського народу // Укр. мова і літ. в шк.– 1993.– № 2.– С. 33–36.
3. Богдан С. „До когось любого, і дорогого, і славного...” (Семантико-синтаксичний феномен листів Лесі Українки до Ольги Кобилянської) // Дивослово.– 1994.– № 2.– С. 15–19.
4. Богдан С. Етикетні формули прохання в епістолярії Лесі Українки // Богдан С. Мовний етикет українців: традиції і сучасність.– К.: Рідна мова, 1998.– С. 393–396.
5. Журавльова Н. „...Лиш о ласку вас благаю...” (Формули ввічливості з коренем ласк- в епістолярному стилі ХІХ – початку ХХ ст.) // Семантика мови і тексту: Зб. ст. VIII Міжнар. наук. конф.– Івано-Франківськ: Плай, 2003.– С. 183–189.
6. Журавльова Н. Ласкавість як важлива етнопсихологічна ознака українського епістолярного етикету ХІХ – початку ХХ ст. // Вісн. Черкас. ун-ту. Філологічні науки.– Вип. 78.– 2005.– С. 40–47.
7. Кононенко В. І. Регіональний аспект загальнонародного // Урок української.– 2002.– № 9.– С. 27–28.
8. Українка Леся Зібр. тв.: У 12 т.– Т. 10: Листи (1876–1897).– К.: Наук. думка, 1978.– 542 с.
9. Українка Леся Зібр. тв.: У 12 т.– Т. 11: Листи (1898–1902).– К.: Наук. думка, 1978.– 478 с.

10. Українка Леся Зібр. тв.: У 12 т.– Т. 12: Листи (1903–1913).– К.: Наук. думка, 1979.– 694 с.

Zhuravlyova N. M. On Epistolary Courtesy of Lesya Ukrainka.

Etiquette epithets, etiquette lexemes and different sorts of etiquette phraseologisms, used as courtesy intensifiers in the epistolary of Lesya Ukrainka, are analysed in the article.

Key words: courtesy, etiquette, intensifier, lexeme, epithet, phraseological unit, phraseological collocation, specific Ukrainian, essentially epistolary.